

ชาติไทยของสยามเหนือชาวปัตตานีมลายูในศตวรรษที่ 19

ฐนพงศ์ ลือขจรชัย

นักวิจัยอิสระ

บทคัดย่อ

สยามใช้แนวคิดในเรื่องชาติในการอธิบายความชอบธรรมและผูกโยงกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์ในดินแดนเข้าด้วยกัน แนวคิดในเรื่องชาติถูกพัฒนาขึ้นเป็นแนวคิดเรื่องชาติไทย (กลุ่มชาติพันธุ์เดียว) โดยได้แบ่งกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์เข้าสู่สามกลุ่มชนชั้นของชาติไทย กลุ่มแรกคือชาวสยามหรือไทยเดิม กลุ่มที่สองคือชาวลาวหรือไทยใหญ่ และกลุ่มที่สามคือชาวเขมรหรือมลายูที่แต่งงานกับคนไทย แนวคิดนี้ได้ทำให้ทุกคนที่อยู่ในดินแดนสยามกลายเป็นคนสัญชาติไทยทั้งหมด ก่อนจะมีการรับรองอย่างเป็นทางการในพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. 2456

สำหรับชาวปัตตานีมลายู โดยทั่วไปสยามเรียกคนมุสลิมว่า “แขก” สยามจึงเรียกชาวมลายูว่า “แขกมลายู” อย่างไรก็ตาม สยามเรียกชาวปัตตานีมลายูว่า “แขกตานี” ต่างจากชาวมลายูกลุ่มอื่นๆ และอธิบายว่าชาวปัตตานีมลายูแท้จริงแล้วเป็นแขกปณีสยามเพียงแต่มีการปกครองอย่างแขกเท่านั้น ในกรณีนี้ชาวปัตตานีมลายูจะถูกจัดอยู่ในชนชั้นที่สามของชาติไทย ยิ่งไปกว่านั้นคำว่า “แขกปณีสยาม” ยังสะท้อนเจตนาที่แท้จริงของสยามที่จะอ้างดินแดนและอ้างความชอบธรรมเหนือปัตตานีเป็นพิเศษว่าดินแดนมลายูอื่นๆ

คำสำคัญ ชาติและชาติพันธุ์ ชาติไทย สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย

Thai Nation of Siam over Pattani-Malaya People in 19th Century

Tanapong Luekajornchai

Independent researcher

Abstract

Siam used concept of nation to explain her legitimacy and to connect multiple ethnic groups in her territory. The concept of nation was developed to concept of Thai nation (single ethnic group) which sorted several ethnic groups into classes of Thai nation. First was Siamese or Old Thai, second was Laos or Tai-Yai and third was Khmer or Malaya who married Thai people. This concept made everyone in Siam territory become Thai nationality before it was applied in Nationality Act of 1913.

For Pattani-Malaya people, Siamese generally called Muslim people as “Kheak” which they called Malaya people as “Kheak-Malayu”. However, Siam called Pattani-Malaya people as “Kheak-Tani” different from another Malaya people groups and explained that Pattani-Malaya people were Khaek-Siamese in origin, but it was only just governed by Muslims government. In this case, Pattani-Malaya people were classified into third class of Thai nation. Moreover, the word “Khaek-Siamese” reflected truly will of Siam to claim territory and legitimacy over Pattani specially than other Malaya territory.

Keywords: Nationhood and Ethnicity, Thai nation, the three southernmost provinces of Thailand

1. บทนำ

ในศตวรรษที่ 19 สยามเผชิญภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกที่เข้ามาแสวงหาอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สถานการณ์ทวีความซับซ้อนเมื่ออังกฤษและฝรั่งเศสเข้ายึดครองประเทศเพื่อนบ้าน ระเบียบโลกใหม่ (new world order) ถูกนำมาบังคับใช้อย่างรวดเร็ว สยามจึงต้องปรับตัวและปฏิรูปตัวเองเข้าสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองและความชอบธรรมของตนเหนือดินแดนที่ตนกล่าวอ้างต่อจักรวรรดินิยมตะวันตก

การก้าวเข้าสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ของสยาม สิ่งสำคัญที่มักถูกละเลยไปในการศึกษาคือการสร้าง “ความชอบธรรม” (legitimacy) รัฐจารีตมักอธิบายความชอบธรรมด้วยอำนาจจากพระเจ้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือบุญบารมี ซึ่งไม่อาจใช้ได้ระเบียบโลกใหม่ สยามจึงเปลี่ยนคำอธิบายความชอบธรรมเพื่อรองรับอำนาจรัฐบาลในรูปแบบรัฐสมัยใหม่ กล่าวคือ เมื่อสยามปฏิรูปตัวเองสู่รัฐสมัยใหม่ในเชิงรูปธรรม ไม่ว่าจะเป็นการพยายามกระชับการปกครองการควบคุมพรมแดน การเปลี่ยนระบอบราชการ สยามก็ต้องพัฒนาคำอธิบายความชอบธรรมของตนในเชิงนามธรรมเหนือประชาชนและดินแดนให้สอดคล้องในรูปแบบรัฐสมัยใหม่เช่นกัน

ดินแดนมลายูเป็นแหลมที่ตั้งอยู่ระหว่างมหาสมุทรแปซิฟิกและมหาสมุทรอินเดียทางเหนือจรดสยาม ทางใต้จรดทะเลช่องแคบสุมาตรา ทางตะวันตกจรดช่องแคบมะละกาและมหาสมุทรอินเดีย ทางตะวันออกจรดทะเลจีนใต้และมหาสมุทรแปซิฟิก (กรมศิลปากร, 2485, น. 2-3) โดยอาณาเขตที่ติดกับสยามมีพรมแดนไม่ชัดเจนและปรับเปลี่ยนตามอำนาจท้องถิ่นในเวลานั้นๆ ในช่วงศตวรรษที่ 19 อาณาเขตของสยามทางภาคใต้ถือการเข้าร่วมในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็นเกณฑ์หนึ่งในการบ่งบอก รัฐบาลสยามถือเมืองทางตอนใต้ให้ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาอยู่ที่เมืองสงขลา เมืองถลางและเมืองพังงาเท่านั้น (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2538, น. 34) กล่าวคือสยามในช่วงศตวรรษที่ 19 ถือว่าอาณาเขตของสยามทางใต้สุดที่เมืองสงขลาโดยดินแดนที่เลยลงไปกว่านั้นเป็นดินแดนประเทศราชหรือในกรณีนี้คือดินแดนมลายู

ในเบื้องต้นดินแดนมลายูมีปัตตานีเป็นราชอาณาจักรใหญ่ที่ทำสงครามกับอยุธยาตลอด เมื่อใดที่อยุธยาเข้มแข็งก็จะลงมาตีปัตตานีเป็นประเทศราช แต่เมื่อใดที่อยุธยาอ่อนแอปัตตานีก็จะแยกตัวออกและยกทัพขึ้นมาตีหัวเมืองอื่นๆ ทางใต้ของอยุธยา ในช่วงปลายอยุธยาราชอาณาจักรปัตตานีไม่ได้มีการแข็งเมืองหรือทำสงครามกับอยุธยาเป็นเวลานานจนกระทั่ง ค.ศ. 1767 เมื่อพม่าตีอยุธยาแตก ปัตตานีได้ตั้งตนเป็นอิสระอีกครั้ง โดยได้กลับมาเป็นประเทศราชของสยามอีก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) ได้ส่งกองทัพสยามลงมาตีราชอาณาจักรปัตตานีได้ในปี ค.ศ. 1785 ส่วนดินแดนมลายูอื่น ได้แก่ กลันตัน ตรัง กานู ไทรบุรี และปะละ เมื่อได้ข่าวว่าสยามมีชัยเหนือปัตตานีต่างก็พากันเข้ามาสวามิภักดิ์เป็นประเทศราชของสยามเองเพราะกลัวสยามจะยกทัพลงไปตีรัฐของตน

สยามให้สุลต่านหรือเจ้าประเทศราชฝ่ายใดมีอิสระในการปกครองภายในรัฐตนทุกอย่าง ภายใต้เงื่อนไขต่อไปนี้ 1) ต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองกับเครื่องราชบรรณาการอื่นๆ มาถวายต่อกษัตริย์ตามที่กำหนด 2) เวลาที่มีศึกสงครามอาจเรียกความช่วยเหลือจากเมืองประเทศราชได้ ซึ่งหากเมืองประเทศราชไม่ปฏิบัติตามจะเรียกว่าการแข็งเมืองซึ่งทางสยามต้องยกกองทัพไปปราบปราม (ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, 2516, น. 30-32) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสหัวเมืองมลายูหลายครั้งเพื่อพยายามกระชับการปกครองและเสด็จฯ ไปจนถึงเมืองกลันตันและตรังกานูเมื่อ ค.ศ. 1890 ซึ่งไม่เคยมีกษัตริย์สยามพระองค์ใดเสด็จฯ ไปมาก่อนเพื่อทำให้สุลต่านกลันตันและตรังกานูหันมาสมาวมิภักดีต่อสยามมากขึ้น (ซวลีย์ ณ ถลาง, 2541, น. 200) รัฐบาลสยามผูกใจของสุลต่านในรัฐมลายูทั้ง 4 ในฝั่งสยามได้แก่ ปัตตานี กลันตัน ตรังกานู และไทรบุรี โดยได้แสดงความปรารถนาดีและยืนยันปล่อยให้การบ้านเมืองด้วยตนเอง ไม่เอาแบบอย่างการปกครองของอังกฤษในรัฐอาหรับมาปฏิบัติต่อหัวเมืองเหล่านี้ (ระบบเรสซิเดนต์) กล่าวคือโดยพื้นฐานแล้วสยามปกครองหัวเมืองมลายูอย่างประเทศราชจนกระทั่งมีการพยายามปฏิรูปการปกครองในเจ็ดหัวเมืองและการพยายามแต่งตั้งข้าหลวง (ที่ปรึกษา) ในกลันตัน ตรังกานู และไทรบุรี ในปี ค.ศ. 1902

ความสัมพันธ์ของสยามและมลายูได้เปลี่ยนไปเมื่อสยามและอังกฤษได้ตกลงแบ่งดินแดนมลายูในสนธิสัญญา ค.ศ. 1909 โดยสยามได้โอนดินแดนมลายูในฝั่งสยามอันได้แก่ กลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี ปะลิส และเกาะใกล้เคียงให้แก่อังกฤษ โดยเหลือปัตตานี (เจ็ดหัวเมือง) สตูล (ซึ่งแยกมาจากไทรบุรี) และตากใบ (ซึ่งแยกมาจากกลันตัน) ให้ยังคงอยู่กับสยามเช่นเดิม

การตกลงสนธิสัญญาในครั้งนี้นอกจากได้แบ่งดินแดนของชาวมลายูออกเป็นสองส่วน โดยส่วนหนึ่งได้อยู่กับสยามและอีกส่วนหนึ่งได้อยู่กับอังกฤษ ซึ่งปัจจุบันคือ ประเทศไทยและประเทศมาเลเซียยังได้แบ่งชีวิตความเป็นอยู่ของชาวมลายูที่เคยเป็นคนกลุ่มเดียวกันมาก่อน โดยในเวลาต่อมาเมื่อมีการพยายามบูรณาการชาติขึ้นในดินแดนทั้งสอง ชาวมลายูทั้งสองฝั่งถูกทำให้กลายเป็นคนคนละชาติและพบประสบการณ์ที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ในฝั่งสยามสายตระกูลสุลต่านแห่งปัตตานีได้ถูกจับกุมถอดยศและต้องสละอำนาจการปกครองให้สยาม ส่วนสุลต่านในฝั่งอังกฤษ (มาเลเซีย) ยังคงเวียนกันดำรงตำแหน่งยังดีเปอร์ตวนอากง (Yang di-Pertuan Agong) หรือผู้ปกครองสูงสุดอันมีฐานะเทียบเท่ากษัตริย์ของสยาม ยิ่งไปกว่านั้นดินแดนมลายูในฝั่งสยามทุกวันนี้กลายเป็นดินแดนแห่งปัญหาและความรุนแรง ในขณะที่ดินแดนทางเหนือของมาเลเซียในปัจจุบันที่โอนไปให้อังกฤษกลับมีความเจริญและความสงบสุข

คำถามหรือประเด็นที่สำคัญคือ การแบ่งแยกดินแดนระหว่างสยามและอังกฤษในครั้งนั้น และการพยายามสร้าง “ความชอบธรรม” ของสยามในรูปแบบรัฐสมัยใหม่เหนือดินแดนมลายู อาจเกี่ยวข้องกับความรู้ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ยึดเยื้อมานานจนถึงปัจจุบัน บทความนี้มุ่งทำความเข้าใจการสร้างคำอธิบายเรื่องชาติไทยของสยาม และการใช้คำอธิบายเรื่องชาติไทยสร้างความชอบธรรมเหนือชาวปัตตานีมลายูในศตวรรษที่ 19

2. รัฐและชาติ (State and Nation)

ก่อนที่จะอภิปรายกันในเรื่องชาติและชาติพันธุ์ของสยามในศตวรรษที่ 19 เราต้องทำความเข้าใจถึงความแตกต่างระหว่าง “รัฐ” และ “ชาติ” สองสิ่งนี้อะไรเกิดก่อนกัน รัฐสร้างชาติหรือชาติดำรงอยู่แล้วพัฒนาการเป็นรัฐ ในเบื้องต้นเราอาจพิจารณาจากนิยามคำว่ารัฐและชาติ โดย “รัฐ” หมายถึงชุมชนทางการเมืองที่ถูกสร้างขึ้นโดยประชาชนในดินแดนภายใต้รัฐบาลหนึ่ง และ “ชาติ” หมายถึงกลุ่มคนที่ถูกนิยามโดยดินแดนที่มีการแสดงออกทางการเมืองในด้านอัตลักษณ์ร่วม และมักจะมีการเรียกร้องรัฐ จากนิยามจะเห็นได้ว่ารัฐเป็นสิ่งที่แสดงออกมาในรูปธรรมตรงกันข้ามกับชาติที่มักถูกเรียกร้องในทางนามธรรมมากกว่า

นักวิชาการฝ่ายที่เห็นว่าชาติเกิดก่อนรัฐมองว่ามนุษย์กลุ่มต่างๆ มีรากฐานทางชาติพันธุ์และสัญลักษณ์ซึ่งสองสิ่งนี้ได้ถูกสร้างหรือพัฒนาขึ้นมาเป็นความคิดเรื่องชาติ เช่น เออร์เนสต์ เรนัน (Ernest Renan) ที่มองว่าชาติเป็นผลผลิตของประวัติศาสตร์การต่อสู้ร่วมทุกข์ร่วมสุขอันยาวนานของมนุษย์ ชาติจึงเป็นการรวมตัวกันของความรู้สึกเสียสละ จิตวิญญาณที่สมบูรณ์ และหัวใจอันอบอุ่น มักซ์ เวเบอร์ (Max Weber) มองว่าชาติคือชุมชนความรู้สึกที่ปรากฏขึ้นบนดินแดนหนึ่งๆ หรือรัฐที่มั่นคงดำรงอยู่ คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz) มองว่า การสืบสายโลหิต เผ่าพันธุ์ ภาษา ศาสนา พื้นดินถิ่นฐาน และวัฒนธรรม เป็นรากฐานของความเป็นชาติ จึงถือว่าชาติเป็นสิ่งที่มีมาก่อนแต่ถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับรูปแบบรัฐสมัยใหม่เท่านั้น (Hutchinson & Smith, 1994, pp. 15-33)

อีกฝ่ายเห็นว่าแนวคิดเรื่องชาติเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ เช่น เออร์เนสต์ เกลล์เนอร์ (Ernest Gellner) ที่เสนอว่าชาติเป็นผลจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมและสังคมสมัยใหม่ โดยระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการบูรณาการทางความคิดและภาษาให้คนในรัฐใช้ภาษาเดียวกัน เพราะสังคมสมัยใหม่ต้องการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวเพื่อประสิทธิภาพในการติดต่อประสานงาน เอริก ฮอบสบอว์ม (Eric Hobsbawm) เสนอว่า ชาติคือวัฒนธรรมประดิษฐ์ ที่ถูกสร้างจากการศึกษาภาคบังคับ เทศกาลสาธารณะต่างๆ และอนุสรณ์สถาน ให้ผู้คนในรัฐเกิดความรู้สึกร่วมกันเป็นชาติ เบเนดิกต์ แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) มองว่าชาติคือชุมชนจินตกรรมที่เกิดจากการบูรณาการทางภาษาของคนภายในรัฐ ผ่านเทคโนโลยีการพิมพ์ทำให้ภาษาพิมพ์ที่กลายเป็นมาตรฐานให้ผู้คนอ่านภาษาในลักษณะเดียวกันโดยภาษาพิมพ์ค่อยๆ มีอิทธิพลมากขึ้นและสร้างความเป็นเอกภาพขึ้นภายในรัฐ ซึ่งช่วยให้สามารถสร้างชุมชนจินตกรรม หรือชาติขึ้นมาได้ (Hutchinson & Smith, 1994, pp. 55-82)

ในเรื่องรัฐกับชาติ ผู้เขียนเห็นด้วยกับฝ่ายที่มองว่าชาติเป็นสิ่งที่เกิดภายหลังรัฐหรือเป็นสิ่งที่รัฐรังสรรค์ขึ้นมา เนื่องจากเป็นไปได้เลยที่สำนึกเรื่องชาติซึ่งผสมกลมกลืนกับรัฐสมัยใหม่กลายเป็นรัฐชาติจะถูกแบ่งด้วยเส้นเขตแดนหรือเส้นสมมติเช่นนั้น สำนึกของการมีเส้นเขตแดนที่แน่ชัดพึงปรากฏชัดเจนภายหลังสัญญาสันติภาพเวสต์ฟาเลีย ค.ศ. 1648 ในยุโรปเท่านั้น ขณะที่

ในสยามพึงจะเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4-5 ช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ดังที่ คามิลโล คาวัวร์ (Camillo Cavour) นักการเมืองอิตาลี ภายหลังสงครามฝรั่งเศสอิตาลี ได้กล่าววาทะสำคัญที่แสดงถึงเรื่องรัฐกับชาติได้อย่างเฉียบคม คือ “เราได้สร้างประเทศอิตาลีขึ้นแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือ เราต้องสร้างคนอิตาลีขึ้นมา” (ธีรยุทธ บุญมี, 2545)

3. ชาติและชาติพันธุ์ (Nationhood and Ethnicity)

3.1 ชาติไทย (Thai Nation)

สยามสร้างความชอบธรรมเหนือประชาชนในรูปแบบรัฐสมัยใหม่โดยใช้วาทกรรมเรื่องชาติ การอธิบายการสร้างชาติของชนชั้นนำสยามเป็นเรื่องที่ยากและมีความย้อนแย้ง (paradox) กล่าวคือ ในขณะที่เรากำลังพูดถึงการสร้างชาติ ชาติที่ถูกสร้างขึ้นกลับอธิบายตัวเองว่าดำรงอยู่มาตั้งแต่อดีต (ไม่ได้สร้างขึ้น) ในการวิเคราะห์ประเด็นนี้ เราต้องแยกความแตกต่างของคำว่าชาติและชาติพันธุ์ก่อน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายคำว่า “ชาติ” ไว้ว่า “ชาติ [ชาติ, ชาตติ] น. ประเทศ ประชาชนที่เป็นพลเมืองของประเทศ กลุ่มชนที่มีความรู้สึกในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน หรืออยู่ในปกครองรัฐบาลเดียวกัน” และ “ชาติพันธุ์ [ชาตติพันธุ์] น. กลุ่มที่มีพันธะเกี่ยวข้องกัน และแสดงเอกลักษณ์ออกมาโดยการผูกพันลักษณะการของเชื้อชาติและสัญชาติเข้าด้วยกัน” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542, คำว่า “ชาติ” และ “ชาติพันธุ์”) จะเห็นว่าทั้งสองคำนี้ในภาษาไทยนั้นมีความหมายใกล้เคียงกันมาก แตกต่างกันอย่างน้อยอย่างมีนัยสำคัญตรงที่ชาติมีรัฐหรือประเทศเป็นของตนเอง ส่วนชาติพันธุ์เป็นเพียงกลุ่มที่มีความเกี่ยวข้องกันแต่ไม่มีรัฐหรือประเทศเป็นของตัวเอง คำว่าชาติพันธุ์ในภาษาไทยจึงถูกผลักหรือจำกัดขอบเขตให้อธิบายชนกลุ่มอื่นที่ไม่ใช่ไทยแต่อาศัยอยู่ในประเทศไทยเท่านั้น

ความหมายที่แตกต่างกันของคำว่า “ชาติ” และ “ชาติพันธุ์” ทำให้ประเทศไทยในปัจจุบันแทบไม่มีวันเข้าใจปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่เป็นการต่อสู้ในเรื่องความเป็นมลายู (ชาติพันธุ์มลายู) ที่ถูกความเป็นไทย (ชาติไทย) ของรัฐกดทับ เพราะรัฐบาลไทยคิดว่าหากอยู่ในประเทศไทยประชาชนทุกคนต้องเป็น คน (ชาติ) ไทย ที่มีความรู้สึกในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน ชาติพันธุ์อื่นจึงถูกมองเป็นเพียงผู้อาศัยที่ต้องปรับตัวเองให้เข้ากับประเทศไทยเท่านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งชาติในประเทศไทยมีความหมายในทำนองว่าชาติพันธุ์หนึ่งสามารถสถาปนาอาณาเขตและดินแดนที่ชัดเจนว่าเป็นของชาติพันธุ์นั้นๆ ได้อย่างเด็ดขาด หรือเรียกว่า ชาติพันธุ์เป็นใหญ่ (dominant ethnic) ซึ่งถือกันว่าชาติพันธุ์เป็นสิ่งเดียวกับความเป็นชาติอย่างไม่อาจแยกขาดจากกันได้ (Smith, 2004, pp. 15-26) หรือเป็นลักษณะของ “ชาติเดี่ยว” ที่มีรากฐานมาจากชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ ภาษา เพียงชุดเดียวที่เรียกว่า “ไทย” อันเป็นชาตินิยมบนฐานชาติพันธุ์ (ethnic nationalism) (วีระ สมบูรณ์, 2553, น. 10-11)

อย่างไรก็ดี “ชาติ” ในความหมายของรัชกาลที่ 4-5 กลับไม่ได้มีความหมายเช่นเดียวกับในปัจจุบัน โดยคำว่า “ชาติ” (Chat) ที่เป็นอุดมการณ์ทางการเมืองของชนชั้นนำสยามมีลักษณะแตกต่างจาก “ชาติ” (nation) แบบตะวันตก คำว่า “ชาติ” โดยเนื้อแท้ของภาษาไทยแล้ว แปลว่า “กำเนิด” ไม่ได้มีความหมายเดียวกับ nation ที่กินความหมายถึง การเป็นรัฐหรือประเทศ คำที่เรียกประเทศในภาษาไทยมักใช้คำว่า “บ้านเมือง” “กรุง” หรือ “พระนคร” โดยมีความหมายถึง การเป็นศูนย์กลางจักรวาล หรือศูนย์กลางของบุญบารมี (ธีรยุทธ บุญมี, 2545, น. 20-25) ชาติของชนชั้นนำสยามในศตวรรษที่ 19 ถูกอธิบายในกรอบความคิดแบบ Royal Absolutism หรืออาจเรียกว่าเป็น Patriotism ว่า “ชาติประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีความแตกต่างกันทางสถานะ ภูมิหลัง ภาษา วัฒนธรรม ฯลฯ แต่ก็ผูกพันกันได้เพราะมีกษัตริย์” (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2549, น. 15) รัชกาลที่ 4 ทรงอธิบายถึงราษฎรในสยามว่า “...พระราชอาณาจักรสยาม คือแผ่นดินสยามเหนือ ใต้ และดินแดนต่างๆ อยู่เคียงใกล้เป็นที่อาศัยอยู่ของชนชาวประเทศมีเทศภาษาต่างๆ คือลาวเฉียง ลาวทวน และกัมพูชา มลายูและกะเหรี่ยง ในทิศนั้นๆ เกือบรอบคอบ...” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2512, น. 601) กล่าวคือ อาณาจักรสยามประกอบด้วยคนที่หลากหลาย ภาษาและวัฒนธรรมที่อยู่ในพระราชอาณาจักรของกษัตริย์แห่งสยาม

รัชกาลที่ 5 ทรงเน้นย้ำถึงความแตกต่างของชาติ (Chat) กับ ชาติ (nation) อย่างชัดเจน พระองค์ทรงให้ความชอบธรรมต่อพระราชอำนาจโดยใช้เกณฑ์ของหลักการเชิงชนบทรรมนิยม ประเพณีสยามและทรงปฏิเสธหลักการทางการเมืองแบบตะวันตก โดยทรงย้ำให้เห็นความแตกต่างของประวัติศาสตร์สยามและตะวันตก (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2549, น. 16) กล่าวคือ ทรงเน้นย้ำถึงการที่กษัตริย์สยามเป็นผู้ปกครองคนหลากหลายชาติพันธุ์มาตั้งแต่สมัยอยุธยาไม่ใช่เพียงชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่งเท่านั้น สิ่งนี้แสดงออกมาเป็นรูปธรรมจากการลงพระปรมาภิไธยของรัชกาลที่ 4 และ รัชกาลที่ 5 โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงพระปรมาภิไธยว่า “กรุงสยาม” ที่หมายถึงประเทศสยาม และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงพระปรมาภิไธยว่า “สยามินทร์” ซึ่งเป็นคำสนธิระหว่างสยามและอินทร์ สยามมินทร์จึงหมายถึงสยามที่มีอิทธิฤทธิ์เหนือผู้คนกลุ่มต่างๆ และในปี ค.ศ. 1871 ครั้งที่รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสอินเดีย พระองค์ทรงแนะนำพระองค์ว่าเป็น “กษัตริย์สยามทรงพระราชอำนาจเหนือลาวและมลายู” คำว่า “สยาม” ในช่วงเวลานั้นสื่อถึงเมืองหลวงหรือบริเวณที่เมืองหลวงมีอิทธิพลอยู่ สำหรับพื้นที่ที่ไกลออกไปจะเรียกชื่อตามภาษาหรืออัตลักษณ์ด้านชาติพันธุ์ เช่น ลาวอีสาน ลาวพ่ายพ เขมร มลายู หรือแขก เป็นต้น การลงพระปรมาภิไธยและการแนะนำพระองค์เช่นนี้เป็นการตอกย้ำอิทธิพลของสยามเหนือผู้คนสารพัดชาติพันธุ์นั่นเอง (คริส เบเคอร์ และผาสก พงษ์ไพจิตร, 2557, น. 109)

การรับรู้ว่าในอาณาจักรหรือดินแดนของพระองค์มีคนหลากหลายชาติพันธุ์และวัฒนธรรม อาจเป็นเหตุให้ชนชั้นนำสยามเลือกที่จะใช้รูปแบบการปกครองของรัฐอาณานิคมที่ชาวตะวันตกใช้ปกครองคนชาติพันธุ์อื่นมาใช้กับอาณาจักรของพระองค์มากกว่าจะใช้รูปแบบของประเทศในยุโรป

อย่างอังกฤษ เยอรมนี ฝรั่งเศส ที่มีสำนึกเรื่องชาติในหมู่ประชาชนมาปกครองสยาม การปฏิรูปสยามสู่รัฐสมัยใหม่นั้นไม่ใช่ว่าการก้าวสู่รัฐอย่างอังกฤษหรือเยอรมนีแบบญี่ปุ่น แต่เป็นรัฐราชการ (beamtenstaaten/bureaucratic state) ของอาณานิคมอินเดียตะวันตกของดัตช์ อาณานิคมมลายูและอินเดีย (Raj) ของอังกฤษ การปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 แสดงให้เห็นว่าพระองค์ต้องการให้เป็นระบบและตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง สลายบรรดารัฐประเทศราชตามชายขอบและหน่วยทางการเมืองที่มีอำนาจกึ่งอิสระตามประเพณีลง และต้องการส่งเสริมเศรษฐกิจในลักษณะรัฐอาณานิคม (เบน แอนเดอร์สัน, 2557, น. 133-134) รัชกาลที่ 5 ทรงปรารถนาต่อผู้สำเร็จราชการของอินเดียว่า “ทั้งข้าพเจ้าและคณะมนตรีเชื่อว่าไม่มีประเทศใดในภูมิภาคตะวันตกนี้จะเข้าถึงศาสตร์แห่งการปกครองและการดำรงชีพของประชาชนจะได้รับการดูแลเอาใจใส่ได้เท่า[อินเดีย]” (ธงชัย วินิจจะกูล, 2556, น. 171) สิ่งนี้ทำให้เห็นว่าพระองค์มิได้ต้องการสร้างรัฐชาติ หรือ nation-state แบบรัฐในยุโรป แต่เป็นรัฐสมัยใหม่ในแบบสยามที่มีต้นแบบมาจากการปกครองอาณานิคมของอังกฤษที่ปกครองคนหลากหลายหรือต่างชาติพันธุ์ การพยายามเลียนแบบการปกครองอาณานิคมของอังกฤษเห็นได้จาก การเสด็จประพาสต่างประเทศครั้งแรกของรัชกาลที่ 5 เกิดจากการที่ โทมัส น็อกซ์ (Thomas Knox) กงสุลอังกฤษในขณะนั้นเสนอให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จัดการศึกษาวิธีการปกครองถวายแด่รัชกาลที่ 5 โดยให้เสด็จทอดพระเนตรเมืองสิงคโปร์ที่เป็นอาณานิคมอังกฤษ เมืองปัตตาเวียและเมืองเสมารังซึ่งเป็นอาณานิคมของฮอลันดา ในปี ค.ศ. 1871-1872 (เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว, 2559, น. 18-19) และการพยายามเรียนรู้การจัดการการปกครองแบบอาณานิคมอังกฤษปรากฏในเอกสารชุด “ว่าด้วยธรรมเนียมและการปกครองฝ่ายประเทศอินเดีย” ซึ่งถูกรวบรวมขึ้นตั้งแต่สมัยต้น รัชกาลที่ 5 และเอกสารอีกชุด คือ “วิธีการจัดการปกครองของอังกฤษที่มีต่อพม่าและมลายู” ที่ถูกตีพิมพ์เป็นตอนสั้นๆ ในวารสาร*วชิรญาณ* ค.ศ. 1895 (ไกรฤกษ์ นานา, 2553, น. 26)

ราชสำนักสยามใช้วาทกรรมเรื่องชาติในการสร้างความชอบธรรมเหนือราษฎรในอาณาจักรของตนและประเทศราช โดยแสดงให้เห็นว่าผู้ที่อยู่ในอาณาเขตเดียวกันและเป็นข้าราชบริพารของกษัตริย์องค์เดียวกันถือว่าเป็นคนชาติเดียวกัน เช่น ข้าหลวงจากกรุงเทพฯ ได้กล่าวในงานเลี้ยงที่สำปรางครั้งหนึ่งว่า “คนสยามและลาวไม่ต่างกัน ทุกคนเป็นข้าราชบริพารของพระเจ้าอยู่หัว” (Brailley, 1968, p. 375) หรือในกรณีพิพาทกับอังกฤษเรื่องเขตแดนในปี ค.ศ. 1885 รัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวไว้ว่า “ไทย ลาว และเงี้ยวต่างถือว่าเป็นชนชาติเดียวกัน พวกเขาล้วนเคารพเราในฐานะเจ้าเหนือหัวสูงสุดของพวกเขา ดูแลทุกข์สุขของพวกเขา” (ธงชัย วินิจจะกูล, 2556, น. 170) เป็นต้น นอกจากนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเสริมคำอธิบายของรัชกาลที่ 5 โดยอธิบายการปกครองสยามในแบบจารีตว่า “ลักษณะการปกครองแบบเดิมนั้น นิยมให้เป็นอย่างประเทศราชธิราช (empire) อันมีคนต่างชาติต่างภาษาเป็นเมืองขึ้นอยู่ในพระราชอาณาเขต” (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2509, น. 20)

แนวคิดเช่นนี้ยังแสดงออกในบริบทระหว่างประเทศจากคำเรียกราษฎรในสนธิสัญญาโดยในสนธิสัญญาเบอร์นี ค.ศ. 1826 ใช้คำว่า “คนของไทย” “ลูกค้าฝ่ายไทย” และเปลี่ยนไปใช้คำว่า “คนในบังคับสยาม” ในสนธิสัญญาเบาว์ริง ค.ศ. 1855 จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1868 มีการใช้คำว่า “สปีเยกต์สยาม” (Siamese Subject) เป็นครั้งแรก คำว่า “สปีเยกต์สยาม” หมายถึงคนหมู่เดียวกันหรือพวกเดียวกันภายใต้การปกครองของรัฐบาลสยาม คนพวกนี้จะเสียภาษีให้สยาม เมื่อมีคดีความก็จะขึ้นศาลสยาม (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2549, น. 8-12) กล่าวคือชาติพันธุ์อันหลากหลายเริ่มถูกแทนที่ด้วยความคิดแบบเจ้าอาณานิคมของชนชั้นนำสยามโดยผูกโยงผู้คนในดินแดนไว้ด้วยแนวคิดการปกครองภายใต้รัฐบาลเดียวกันในแบบรัฐสมัยใหม่

อย่างไรก็ตาม ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ที่ถูกนำเสนอว่าเป็นคน “ชาติเดียวกัน” มาตลอดได้ถูกอธิบายและขยายความเพิ่มเติมว่า ชาติเดียวกันที่พูดถึงไม่เพียงแต่ขึ้นกับภษัตรีหรือรัฐบาลเดียวกันเท่านั้น แต่กลายเป็น “ชาติไทยเดียวกัน” การเปลี่ยนแปลงนี้คาดว่าจะเริ่มในปี ค.ศ. 1890 เมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทย พระองค์ทรงเริ่มนโยบาย “ชาติไทย” เพื่อตอบโต้ฝรั่งเศสเพราะฝรั่งเศสอ้างความชอบธรรมในการรวมชาวลาว (re-unite the Lao) ทางด้านซ้ายของแม่น้ำโขงและโต้ตอบอังกฤษทางเหนือที่อ้างว่าล้านนาไม่ใช่ราชอาณาจักรของคนไทย (non-Thai kingdom) นโยบายนี้มีเป้าหมายชัดเจนคือทำให้ทุกคนเป็นคนไทยโดยไม่มีการแบ่งแยกสยาม ลาวหรือมลายูอีก (Streckfuss, 1987, pp. 55-58) สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเขียนคำอธิบายราษฎรสยามให้สอดคล้องกับนโยบายนี้ว่า “...เรียกตัวเองว่า ชาวสยามบ้าง ลาวบ้าง เงิงบ้าง ฉานบ้าง เจี้ยวบ้าง ลื้อบ้าง เขินบ้าง ข่าดิบ้าง อาหมบ้าง ฮ่อบ้าง...นามต่างๆ ดังกล่าวล้วนเป็นชนชาติไทย พูดภาษาไทยและถือตัวเองเป็นคนไทยด้วยกันทั้งนั้น” (สายชล สัตยานุรักษ์, 2546, น. 74)

รัฐบาลสยามเปลี่ยนชื่อบริเวณต่างๆ ให้สอดคล้องกับนโยบายลดความแตกต่างด้านชาติพันธุ์ในสยาม โดยมณฑลใหม่ๆ ที่ก่อตั้งหลัง ค.ศ. 1899 ไม่ได้เรียกว่าลาว เขมร หรือมลายูอีกต่อไป แต่ตั้งชื่อด้วยภาษาบาลี-สันสกฤต เช่น อุดร พายัพ บุรพา เป็นต้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายเหตุผลที่ต้องเปลี่ยนชื่อมณฑลเหล่านี้ว่า “อันที่จริงเป็นชนชาติไทย” เพราะฉะนั้นรัชกาลที่ 5 “จึงทรงพระราชดำริให้แก้ลักษณะการปกครอง เปลี่ยนเป็นพระราชอาณาเขต (kingdom) ประเทศไทยรวมกัน” (คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2557, น. 111) สนธิสัญญาระหว่างประเทศฉบับภาษาไทยหลัง ค.ศ. 1902 ไม่ใช่คำว่า “สยาม” แต่ใช้คำว่า “ประเทศไทย” หรือ “ราชอาณาจักรไทย” แทน โดยแปลเป็นภาษาอังกฤษในสนธิสัญญาว่า “of Thai nationality” ความคิดเรื่องทุกคนในอาณาจักรเป็นคนไทยหรือเป็น “ชาติไทย” ถูกทำให้เป็นรูปธรรมมากขึ้นจากพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. 2456 (ค.ศ. 1913) ที่ระบุว่าใครก็ตามที่อาศัยอยู่ในขอบเขตราชอาณาจักรไทยนั้นเป็น “คนไทย” หรือ “สัญชาติไทย”

ในเรื่องชาติมีประเด็นที่น่าสังเกตประการหนึ่งคือ คำว่า “สยาม” และ “ไทย” นักวิชาการหลายท่านอธิบายว่าคำว่า “สยาม” มีนัยเชิงดินแดน แต่คำว่า “ไทย” มีความหมายในทางชาติพันธุ์ เชื้อชาติ ชนเผ่า แม้ว่าวันนี้สยามจะเปลี่ยนชื่อเป็น “ประเทศไทย” ตั้งแต่สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี ค.ศ. 1939 แต่ก็ยังคงเกิดข้อถกเถียงถึงเรื่องชื่อประเทศว่าควรเป็นสยามหรือไทยอยู่เป็นระยะๆ โดยฝ่ายหนึ่งเห็นว่า “ไทย” เป็นชื่อทางชาติพันธุ์ การตั้งชื่อประเทศไทยจึงเป็นการกดทับอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์อื่นๆ ในประเทศนี้ แต่อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า คำว่า “สยาม” ที่หมายถึงดินแดน กินอาณานิคมเพียงแค่ตอนกลางของประเทศในปัจจุบันไม่รวมล้านนาหรือดินแดนประเทศราชอื่นๆ ดังนั้นด้วยดินแดนและอาณาเขตของประเทศไทยในปัจจุบันเรียกว่า “ไทย” ถูกต้องแล้ว

คำถามที่สำคัญคือรัฐบาลสยามในศตวรรษที่ 19 ต้องการสร้างประเทศไทยหรือประเทศสยาม หากพูดให้ชัดคือ รัฐบาลสยามต้องการสร้างประเทศสยามที่มีผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ภายในอาณาจักร หรือต้องการสร้างประเทศไทยที่มีชาติพันธุ์เดียว จากข้อความข้างต้นจะเห็นว่าเกิดการถกเถียงในเรื่องชาติ กล่าวคือสยามรับรู้ว่าอาณาจักรของพระองค์เต็มไปด้วยผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ แต่กลับบอกต่อชาวตะวันตกว่าคนเหล่านี้เป็นชาติหรือชาติไทยเดียวกันมาเสมอ เช่น การสั่งให้ข้าหลวงที่หลวงพระบางเน้นอัตลักษณ์เดียวกันระหว่างลาวและสยามเมื่อพบกับฝรั่ง แต่ให้คงความต่างระหว่างสยาม-ลาวไว้เป็นการส่วนตัว (คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2557, น. 112) เรื่องนี้จึงนำมาสู่คำถามที่สำคัญประการต่อมาว่า “ไทย” หรือ “ชาติไทย” ที่รัฐบาลสยามในสมัยนั้นรับรู้คืออะไร

ในปี ค.ศ. 1904 รัฐบาลสยามส่งคำบรรยายเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามไปในงานแสดงนิทรรศการระหว่างประเทศที่เมืองเซนต์หลุยส์ สหรัฐอเมริกา ว่า “ชนชาติไทยที่ยิ่งใหญ่” แบ่งออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน ส่วนแรก ได้แก่ ชาวสยามหรือคนไทยเดิมซึ่งกลุ่มนี้เท่านั้นที่ยอมรับอารยธรรมตะวันตก และดำรงเอกราชไว้ท่ามกลางนานาประเทศ ส่วนที่สองคือ ไทยใหญ่ (ฉาน) และลาว ซึ่งเป็นเชื้อชาติเดียวกัน และส่วนที่สามคือผู้คนเชื้อชาติเพื่อนบ้านใกล้เคียง เช่น เขมร มลายู และพม่าซึ่งเดิมเป็นเชลยศึก แต่ได้แต่งงานกับคนสยามและล้วนแต่พูดภาษาสยามซึ่งแบ่งเป็นผู้ที่พูดภาษาไทยได้ถูกต้องแล้วและผู้ที่ต้องปรับปรุงตนเองเพื่อที่จะได้มีคุณสมบัติเป็นสมาชิกของชาติไทยได้อย่างเต็มที่ (คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2557, น. 111) จากคำอธิบายเรื่องชนชาติไทยนี้ แสดงให้เราเห็นว่า “ไทย” ของชนชั้นนำสยามได้รวมเอาสยาม ลาว ฉาน และผู้คนที่สมรสกับคนเหล่านี้ กลายเป็น “ไทย” ทั้งหมด แต่ได้แปลงให้สยามเป็นชาติพันธุ์ไทยที่มีอารยะแปลงลาวและฉานให้เป็นคนไทยในชั้นรองลงไป

รัฐบาลสยามได้สร้างคำอธิบายการหลอมกลืนชาติพันธุ์ผ่านการสมรสขึ้นมาน่าสนใจ ในเวลานั้นการสร้างภาพลักษณ์หรือประชาชนผ่านการกลืนชาติพันธุ์โดยการสมรสแสดงออกในเชิงรูปธรรมผ่านการทำบัญชีสำมะโนครัวประชากร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ชี้แจง

ไว้ว่า “...ในการจัดบัญชีสามะโนครวัโดยละเอียด จำเป็นต้องจดถึงว่าคนใดเป็นชาติใด ข้อนี้เป็นการยาก..คนเหล่านี้โดยมากเป็นแต่เชื้อสายของคนชาตินั้นๆ ซึ่งได้เข้ามาอยู่ในพระราชอาณาจักรนับด้วยร้อยปี มาสมพงษ์เกี่ยวข้องกับคนในพื้นที่เมืองเป็นเชื้อสายสืบมาและการแต่งตั้งก็เหมือนกับคนไทยไม่ผิดกัน ยากที่จะกำหนดได้ด้วยอย่างอื่น...ในสามะโนครวัรายละเอียดนี้จึงได้จัดเป็นไทยทั้งสิ้น...” (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2 19/4 อ้างใน เนื้ออ่อน ขวัญทองเขียว, 2559, น. 61-62) จะเห็นได้ว่ากระบวนการจัดบัญชีสามะโนครวัเปลี่ยนแปลงผู้คนในราชอาณาจักรให้กลายเป็นคนไทยทั้งสิ้น ที่ระบุเช่นนั้นได้เพราะคนเหล่านั้นต่างสมรสกับคนไทยจึงจัดว่าเป็นคนไทยทั้งหมด

3.2 ชาวปัตตานีมลายู (Pattani-Malaya people)

สำหรับคำว่า “มลายู” มีผู้เสนอความเห็นที่หลากหลายถึงที่มาของคำ เช่น เชื่อว่าเป็นชื่อแม่น้ำสายหนึ่งทางตอนใต้ของแม่น้ำป่าดงฮารี บนเกาะสุมาตรา หรือเชื่อว่าคำว่า มลายู มาจากภาษาสันสกฤตที่ตรงกับคำว่า “มลายา” อันหมายถึง ภูเขาหรือเนินสูง เป็นต้น สำหรับชาติพันธุ์มลายู (Bangsa Melayu) ในปัจจุบันก็ยังไม่ชัดเจนที่แน่ชัดว่าหมายถึงผู้ใดหรือมาจากไหนแต่มีความเห็นสอดคล้องกันว่า “ชาติพันธุ์มลายูคือผู้ใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวันสื่อสารเป็นหลัก” (อารีฟิน บินจิ และคณะ, 2550, น. 17-18)

สยามเรียกชาวมลายูว่า “แขก” ซึ่งมีนัยถึงกลุ่มคนที่นับถือศาสนาอิสลามโดยรวมตั้งแต่สมัยก่อนอยุธยา และไม่ได้มีความหมายเชิงลบแบบในปัจจุบัน คำว่า “แขก” มีความหมายเชิงบวกว่า “อาคันตุกะ” หรือ “ผู้มาเยือน” ที่ต้องให้การต้อนรับ (ศุภรีย์ สะเร็ม, 2555) มีข้อสันนิษฐานว่าคำว่า “แขก” เริ่มใช้เป็นครั้งแรกในการเรียกชาวอาหรับ-อิหร่านที่เดินเรือทางทะเลถึงดินแดนสุวรรณภูมิหรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่ก่อนคริสต์ศักราช (หรือ ก่อน พ.ศ. 543) (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2555) แต่คำว่า “แขก” ก็มีความหมายเชิงนัยเปลี่ยนไปพร้อมๆ กับแนวคิดรัฐสมัยใหม่และชาติไทยที่มีการผูกโยงชาติพันธุ์เข้ากับดินแดนของรัฐ ทำให้คำว่า “แขก” มีความหมายถึงผู้มาเยือนยังดินแดน (ของไทย) ไม่ใช่เจ้าของดินแดนจึงไม่มีสิทธิเท่าเทียมกับคนไทย ทำให้เกิดแนวคิดว่า “ถ้าไม่พอใจก็ออกไปจากแผ่นดินไทย”

การเรียกชาวมลายูของสยามในสมัยรัตนโกสินทร์มีความน่าสนใจประการหนึ่งคือมีการเรียกชาวมลายูแยกออกเป็น 2 กลุ่มคือ “แขกตานี” และ “แขกมะลายู” (ไม่พบว่ามีกรเรียกแขกกลันตัน หรือแขกตรังกานู) ผู้เขียนสันนิษฐานว่าน่าจะมาจากการเรียกชาวปัตตานีที่ถูกกวาดต้อนมายังกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ในปี ค.ศ. 1785 ชาวปัตตานีที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ ตั้งบ้านเรือนอยู่ทางวัดชนะสงครามเขตวังหน้ายาวถึงวัดบวรนิเวศวิหารซึ่งมีถนนตานีที่บางลำพูและสุเหร่าไกล่ถนนข้าวสารหลังอาคารถนนราชดำเนินเป็นหลักฐานอยู่จนทุกวันนี้ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2559) การที่ชาวปัตตานีต้องมาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ น่าจะเป็นเหตุที่ทำให้มีการเรียก ชาวปัตตานีว่า “แขกตานี” เป็นการเฉพาะแยกมาจากชาวมลายูกลุ่มอื่นๆ

ในปลายศตวรรษที่ 19 รัฐบาลสยามสร้างความชอบธรรมเหนือชาวปัตตานีผ่านวาทกรรมชาติพันธุ์ได้อย่างน่าสนใจ โดยอ้างว่า “หัวเมืองเหล่านี้ราษฎรเป็นแขกปนสยามปะปนกันอยู่ แม้วิธีการปกครองเป็นอย่างแขกมาก” (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม.2.1 14/74, เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้, (7 ธันวาคม ร.ศ.115)) การอธิบายว่า “แขกปนสยาม” เป็นรูปแบบการอธิบายโดยเพิ่มความชอบธรรมทางชาติพันธุ์แบบรัฐสมัยใหม่ และหากเทียบกับคำอธิบาย “ชนชาติไทยที่ยิ่งใหญ่” ชาวมลายูปัตตานีจะกลายเป็นส่วนที่สามของชาติไทยซึ่งกำลังจะกลายเป็นไทยและหัตถ์พูดภาษาไทย การอ้างเช่นนี้ปรากฏในการเจรจาสนธิสัญญา ค.ศ. 1909 ซึ่งนับเป็นปัจจัยหนึ่งซึ่งส่งผลต่อการแบ่งดินแดนมลายูออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนที่เป็น “แขกมลายู” ที่เป็นชาวมลายูแท้ๆ และดินแดนปัตตานีที่เป็น “แขกปนสยาม” ที่เป็นชาวไทย

การใช้วาทกรรมเรื่องชาติพันธุ์เหนือชาวปัตตานีมลายูถูกใช้หนักขึ้นอีกในงานเขียนยุคต่อมา เช่น “...ประชาชนส่วนใหญ่ของสังคม (หัวเมืองฝ่ายใต้) ส่วนมากเป็นชาวสยามมลายู คือคนสยามที่แต่งงานกับชาวมลายู มีการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมแต่พูดภาษามลายู ในปัตตานีมีประชาชนเป็นชาวสยามมลายูมากกว่าดินแดนประเทศราชมลายูส่วนนอก เช่น ไทรบุรี กลันตัน ตรัง กงู ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่เป็นชาวมลายูแท้ๆ...” (ขวลีย์ ณ ถลาง, 2541, น. 3) และ “รัฐบาลสยามพยายามใช้นโยบายกลมกลืนเชื้อชาติต่อเจ็ดหัวเมือง โดยส่งคนสยามในกรุงเทพฯ ลงไปตั้งถิ่นฐานในเจ็ดหัวเมืองแทนชาวมลายูที่ถูกกวาดต้อนขึ้นมายู่ทางภาคกลางของประเทศ โดยปรากฏว่าหลังกบฏในปี ค.ศ. 1830 มีการกวาดต้อนคนจากเจ็ดหัวเมืองกว่า 4,000 คน” (Rentse, 1934, p. 59) เป็นต้น จะเห็นว่ามีการใช้การอธิบายการกลืนชาติพันธุ์ผ่านการสมรสเหนือชาวปัตตานีหรือเจ็ดหัวเมือง โดยปรากฏคำว่า “ชาวสยามมลายู” ขึ้นมาเรียกผู้คนในดินแดนนั้น อย่างไรก็ตามผู้เขียนไม่พบหลักฐานที่ชี้ชัดเชิงนโยบายในสมัยรัชกาลที่ 5 หรือก่อนหน้านั้นว่ามีการใช้นโยบายหลอมรวมชาติพันธุ์จริงๆ ในเจ็ดหัวเมือง และผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่าผู้ที่แต่งงานกับคนมุสลิมต้องเปลี่ยนศาสนาไปนับถืออิสลาม หากมีการกลืนชาติพันธุ์จริงๆ น่าจะเป็นคนมุสลิมมลายูกลืนคนไทยพุทธเสียมากกว่า

อย่างไรก็ดี ผู้เขียนพบว่ามีการใช้คำว่า “ซั่มซั่ม” (Zam-Zam) เรียกคนสตูลอันหมายถึงคนเชื้อสายสยามผสมมลายู เป็นคำดูหมิ่นคนที่ไม่ใช่ทั้งสยามและมลายู ในหนังสือ “ปาตานี-ประวัติศาสตร์และการเมืองในโลกมลายู” ที่พิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2558 โดยผู้เขียนไม่พบเอกสารร่วมสมัยที่มีการใช้คำดังกล่าว แต่พบในหนังสือยุคหลังบางเล่มเท่านั้น จึงไม่อาจสรุปได้อย่างชัดเจนว่าในปลายศตวรรษที่ 19 มีการเรียกคนกลุ่มนี้เป็นการเฉพาะจริงหรือไม่

4. สรุป

ในศตวรรษที่ 19 สยามเผชิญภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกที่เข้ามาแสวงหาอาณานิคม สยามจึงต้องปรับตัวและปฏิรูปตัวเองเข้าสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองและความชอบธรรมของตนเหนือดินแดนและประชาชนที่ตนกล่าวอ้างต่อจักรวรรดินิยมตะวันตก

ชาติเป็นสิ่งที่หนึ่งที่สยามหยิบขึ้นมาใช้อธิบายความชอบธรรมและผูกโยงผู้คนในดินแดนเข้าด้วยกันในรูปแบบรัฐสมัยใหม่ ในตอนแรกชาติถูกอธิบายว่า หมายถึงคนหลากหลายชาติพันธุ์ที่ขึ้นต่อกษัตริย์หรือรัฐบาลเดียวกัน แต่ในเวลาต่อมาชาติถูกขยายความว่า คนหลากหลายชาติพันธุ์ที่พูดถึงนั้นล้วนแล้วแต่เป็นคนชาติเดียวกัน คือ ชาติไทย (ชาติพันธุ์เดียว) โดยชนชั้นนำสยามได้อธิบายชาติไทยให้รองรับคนหลากหลายชาติพันธุ์ในดินแดนตามข้อเท็จจริง โดยจัดแบ่งชาติพันธุ์ต่างๆ ออกเป็น 3 ลำดับชั้นได้แก่ 1. สยาม 2. ลาวและไทยใหญ่ และ 3. เขมรหรือมลายูที่สมรสกับคนไทย โดยในลำดับชั้นที่ 3 จะเห็นได้ว่าสยามได้สร้างคำอธิบายการกลืนชาติพันธุ์ผ่านการสมรสขึ้นมาว่าหากสมรสกับคนไทย คนผู้นั้นก็จะกลายเป็นคนไทยขึ้นมา

สำหรับชาวปัตตานีมลายู โดยทั่วไปสยามเรียกชาวมุสลิมว่า “แขก” โดยมีการเรียกชาวมุสลิมมลายูแยกออกเป็น 2 กลุ่มคือ “แขกตานี” และ “แขกมะลายู” กล่าวคือมีการเรียกชาวปัตตานีมลายู แยกออกมาจากชาวมลายูกลุ่มอื่นๆ และอ้างว่าบริเวณปัตตานีประชาชนมีลักษณะเป็นแขกปณีสยาม แต่การปกครองเป็นแบบแขกเท่านั้น ซึ่งหากเทียบกับลำดับชั้นของชาติไทย ชาวปัตตานีมลายูจะกลายเป็นคนชาติไทยในลำดับชั้นที่ 3 ในทันที คำว่าแขกปณีสยามนั้นอาจสะท้อนเจตนาที่จะยึดครองและอ้างความชอบธรรมเหนือชาวปัตตานีเป็นพิเศษว่าดินแดนมลายูบริเวณอื่นๆ

การที่สยามในศตวรรษที่ 19 สร้างคำอธิบายเรื่องชาติไทยขึ้นมาและนำมาใช้อธิบายชาวปัตตานีมลายู อาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อปัญหาสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบัน การพยายามสร้างคำอธิบายว่าชาวปัตตานีมลายู เป็นคนไทยหรือชาติไทย โดยเฉพาะเป็นคนไทยในลำดับที่ 3 (ที่กำลังจะกลายเป็นคนไทยเต็มตัว) อาจเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เรามีความตระหนักรู้ต่อชาวปัตตานีมลายูที่แตกต่างไปจากสมัยก่อนศตวรรษที่ 19 กล่าวคือ ทำให้เราหลงลืมความสัมพันธ์ที่แท้จริงระหว่างสยามและปัตตานี จากเมืองประเทศราชสู่การเป็นเมืองที่คิดจะแยกตัวจากสยามจากการเป็นชาวมลายู สู่การเป็นคนไทยที่ไม่พอใจประเทศของตัวเอง

เอกสารอ้างอิง/References

- กรมศิลปากร. (2485). *เพลงดนตรีประวัติเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายู*. กรุงเทพฯ: ยัมศรี.
- ไกรฤกษ์ นานา. (2553). *ไขปริศนาประเด็นอำพรางในประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2557). *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ชวลีย์ ณ ถลาง. (2541). *ประเทศราชของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. (2509). *นิทานโบราณ*. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ.
- ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (2516). *ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2556). *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิภคของชาติ*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ ร่วมกับ สำนักพิมพ์อ่าน.
- ธีรยุทธ บุญมี. (2545). *ชาตินิยม และหลังชาตินิยม*. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว. (2559). *เปิดแผนที่ดินล้านนา*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2549). *แนวคิดชาตินิยมบ้านเมือง: กำเนิด พัฒนาการ และอำนาจการเมือง*. *วารสารธรรมศาสตร์*, 27(2), 2-41.
- เบน แอนเดอร์สัน. (2557). *ชุมชนจินตกรรม บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 เล่มที่ 1 “พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ”. (2506). กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า.
- พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2512). *พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในงานฉลองครบ 84 ปี มกุฎราชวิทยาลัย 1-5 ตุลาคม 2512*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วีระ สมบูรณ์. (2553). *รัฐ-ชาติ ชาตินิยม ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยความเป็นชาติ ความเป็นรัฐ และปัญหาชาตินิยม*. กรุงเทพฯ: สมมติ.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2555). “แขก” มุสลิม ในความเป็นไทย. สืบค้นเมื่อ 19 พฤษภาคม 2560 จาก <http://www.sujitwongthes.com/2012/06/essay11062555/>

- _____. (2559). “แขก” บัตตานี ถูกกวาดต้อนเข้ากรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 1. สืบค้นเมื่อ 21 พฤษภาคม 2560 จาก https://www.matichonweekly.com/culture/article_10106
หอยจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม.2.114/74, เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการ
หัวเมืองปักษ์ใต้, (7 ธันวาคม ร.ศ.115).
- ศุกรีย์ สะเร็ม. (2555). เราเป็นใครในบ้านเรา. สืบค้นเมื่อ 19 พฤษภาคม 2560 จาก <http://halal-lifemag.com/sukree-sarem/>
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2538). การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4
พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อารีฟิน บินจิ, อ. ลออแมน และซุฮัยมีย์ อัสมาแอล. (2550). ปาตานี-ประวัติศาสตร์และการเมือง
ในโลกมลายู. สงขลา: มูลนิธิวัฒนธรรมอิสลามภาคใต้.
- Brailey, N. (1968). *The origins of the siamese forward movement in Western Laos, 1859-1892* (Master's thesis). University of London.
- Hutchinson, J., & Smith, A. (Eds.). (1994). *Nationalism*. New York, NY: Oxford University Press.
- Rentse, A. (1934). History of Kelantan. *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society XII*, 12(2), 59-87.
- Smith, A. (2004). Ethnic cores and dominant ethnies. In E. P. Kaufmann (Ed.), *Rethinking Ethnicity: Majority Groups and Dominant Minorities* (pp.15-26). London: Routledge.
- Streckfuss, D. (1987). Creating the “Thai”: *The emergence of indigenous nationalism in non-colonial Siam, 1850–1980* (Master's thesis). University of Wisconsin-Madison.